

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

УДК 316.32

Шаповаленко М. В.

КРИЗА ТРАДИЦІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ VS «КОНТРЕМОКРАТІЯ»

В статті розглядаються кризові явища традиційних інститутів демократії в умовах глобалізації. Підкреслюється наявність дисфункціональності та дефектності інститутів демократії в країнах Заходу. Запропоновано визначення дисфункціональності та дефектності інститутів демократії. Ці кризові явища природно пов'язані із особливості сучасного розвитку капіталістичного виробництва, не здатного подолати соціальну диференціацію. Проаналізовано нові концепти «контрдемократія», «пост демократія», що розглядаються як спроба вийти на новий науковий рівень осмислення механізмів функціонування традиційних інститутів в умовах глобальних викликів у вигляді тероризму та міграційних потоків. Підкреслено, що всі ці тенденції негативно впливають і на посткомуністичні трансформації.

Ключові слова: демократія, постдемократія, контрдемократія, дисфункціональність, дефектність інститутів

Постановка проблеми. Проблема інституалізації політичних режимів посткомуністичних транзитів залишається доволі актуальною, що пов'язано із природою та характером самих інститутів демократії. Виходячи із мозаїчного та невизначеного характеру поточних змін в нашій країні та формуванням нового світового порядку, в якому важливими складовими є інститути демократії, актуальним залишається аналіз спроможності процедур та інститутів демократії вирішувати проблеми стабільності політичних систем та долати соціальну нерівність сучасного суспільства. Невирішеність цих проблем в умовах посткомуністичної трансформації є стрижневою й для нашої країни.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемам якості сучасної демократії та розповсюдження, зростання/зменшення її привабливості у різних країнах світу присвячено безліч літератури як іноземної, так і вітчизняної. Серед західних авторів, наукові здобутки яких вплинули на розробку цього напрямку, слід назвати Г. Колодку, К.Крауча, Т. Парсонса, П.Разонвалона, Н.Смелзера, А. Турена, Ю. Габермаса, Ф. Хайєка, П. Штомпку; в Україні та в Росії В. Бабкіна, О. Бабкіну, Є.Головаху, М. Ільїна В. Горбатенка, Г. Зеленько, О. Дем'янчука, В. Кремінія, І. Кресіну, М. Михальченка, А. Романюка, Ф. Рудича, О. Фісуна, В. Якушика.

Крім того, у світлі вивчення посткомуністичних трансформацій багато уваги приділялося наслідкам реформ у країнах Східної Європи та СНД. Але в той же час поза увагою залишаються проблеми ефективності, функціональності самих інститутів демократії, якості їхніх відповідей на зовнішні та внутрішні виклики.

Головною метою дослідження є аналіз функціональності/дисфункціональності, ефективності/неефективності інститутів демократії посткомуністичних режимів в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Кілька десятиліть назад розпад СРСР та дискредитація комунізму надихнули Ф. Фукуяму запропонувати тезу про кінець історії, тобто завершення епохи протистояння різних ідеологій та політичних систем, які функціонували на базі цих ідеологій. Але мова йшла лише про одну ідеологію і один тип політичної системи. Вважалося, що всім країнам світу просто треба формувати демократичні інститути та встановлювати відповідні принципи лібералізму.

Світ пережив період як захоплення ідеалами демократії, так і її всесвітньо-історичний розквіт за географічними масштабами. Фактично наприкінці ХХ ст. протягом кількох десятиліть демократія завоювала територію спочатку Іспанії і Португалії, потім колишні

радянські республіки і держави Східної Європи, нарешті, країни Південної Африки, Південної Кореї, деякі країни Південно-Східної Азії і, нарешті, Латинської Америки. Це проявлялося в тому, були встановлені певні елементи інституційного ядра демократії хоча б на рівні формальних умов. Тобто перейшли до більш-менш конкурентних і чесних виборів, намагались встановити механізми реального та ефективного поділу влади, створили умови для реального політичного плюралізму з легалізацією діяльності партій різної ідеологічної спрямованості. При наявності вище вказаних елементів ядра такі політичні режими отримали назву електоральних демократій. Так, за підрахунками Будинку свободи, у 2014 р. вони склали 63% від загальної кількості всіх країн світу, а лише кілька десятиліть тому їх було лише 41% [Див. Таблицю 1]. Щодо тенденції зростання демократичних режимів професор Ларрі Даймонд вказував [2], в 1974 р. в світі було всього 35 виборних демократій, що становило близько 25% загального числа країн - членів ООН, а до 2013 р. ці показники зросли, відповідно, до 120 держав і понад 60% [1]. Тобто протягом десятиліть спостерігалася стійка тенденція поширення демократії, але якщо подивитися більш уважно на таблицю, то наочно видно, що друге десятиліття XXI ст. демонструє певне гальмування у розростанні ареалу демократії.

Табл. 1 Freedom in the World – Електоральні демократії [1].

Survey edition*	Year Under Review	Number of electoral democracies	Total number of countries	Total percentage of electoral democracies †	
	2015	2014	125	195	63
	2014	2013	122	195	62
	2013	2012	118	195	61
	2012	2011	117	195	60
	2011	2010	115	194	59
	2010	2009	116	194	60
	2009	2008	119	193	62
	2008	2007	121	193	63
	2007	2006	123	193	64
	2006	2005	123	192	64
	2005	2004	119	192	62
	2004	2003	117	192	61
	2003	2002	121	192	63
	2001-2002	2001	121	192	63
	2000-2001	2000	120	192	63
	1999-2000	1999	120	192	63
	1998-1999	1998	117	191	61
	1997-1998	1997	117	191	61
	1996-1997	1996	118	191	62
	1995-1996	1995	115	191	60
	1994-1995	1994	113	191	59
	1993-1994	1993	108	190	57
	1992-1993	1992	99	186	53
	1991-1992	1991	89	183	49
	1990-1991	1990	76	165	46
	1989-1990	1989	69	167	41

Багато в чому деякі науковці пов'язують із привабливістю (!) авторитаризму, в першу чергу, симпатії до Китаю [3]. В той же час, невизначеність і складність посткомуністичних трансформацій також не додає нових симпатиків демократії. Крім того, спостерігається

тенденція наростання кризових явищ у самому інституційному ядрі демократії. І коли мова заходить про кризу сучасної демократії, то в більшості випадків вказують на дві ключових обставини: дефектність демократичного устрою суспільства і його дисфункціональність [4, с. 47] Перша означає нездатність демократії функціонувати відповідно до її власних правил. Це проявляється, наприклад, у фальсифікації підсумків виборів, адміністративному тиску на опозиційних кандидатів, обмеження у вільному обміні ідеями в ЗМІ (не обов'язково приймати закон або створювати темники, але є мейнстрім тематики, який не завжди віддзеркалює нагальні проблеми, і межі його бажано не порушувати). Дефектність, як правило, добре помітна, і саме її прояви викликають найбільші нарікання з боку суспільства.

Але деякі пов'язують ці тенденції із особливою рисою сучасного суспільства - суспільство недовіри [5].

Прояви та природа дисфункціональності інституційного ядра - складніше. В першу чергу, в чому полягає сутність цього явища? Це означає нездатність того чи іншого демократичного режиму ефективно втілювати цілі соціальної справедливості, сприяти поліпшенню матеріального становища більшості населення, стримувати поглиблення соціального розшарування. Найчастіше дисфункціональність проявляється в дискримінації (етнічної, релігійної, мовної і таке інші), веде до посилення майнової нерівності, нерідко створює справжню прірву між бідними і багатими. Іншими словами, демократія в даному випадку перестає служити соціуму, деградує і перетворюється на інструмент збереження політичного статус-кво в інтересах правлячого угруповання. Зрозуміло, така система входить в протиріччя з цілями національного розвитку, піддається критиці і в кінцевому рахунку відкидається суспільством. У різних країнах вона проявляється по-різному, але загальною рисою є відходження від спроб втілювати принципи соціальної справедливості і, врешті рещт, призводить до соціального невдоволення у вигляді протестних рухів, пошуку нових форм політичної організації. Фактично, спостерігається певний дисонанс між вірою в ефективність політичної системи та зусиллями правлячих класів переконати суспільство у протилежному. Неefективність демократичних інститутів формує запит на їх переважання або на новий тип соціального устрою.

Зовсім не випадково все частіше стала йти мова про наступ «постдемократичної епохи» Крауч [4], або формування «контдемократії» Розанваллон [5]. Самі концепти «постдемократія» та «контрдемократія» ще не отримали належного рівня наукового осмислення, але de-facto застосовується для характеристики в першу чергу, країн сталої демократії Західної Європи. Під критику підпадають практики правлячих класів, мистецтво маніпулювання інститутами і процедурами прийняття рішень та напрямів поточної політики на свою користь. При цьому дослідники, як правило, підкреслюють такі явища:

- значне посилення виконавчої гілки влади за рахунок послаблення законодавчої та судової, коли уряд кабінет міністрів чи адміністрація президента (це залежить від конкретної країни) практично безпосередньо, часто - «в ручному режимі», управляє іншими гілками влади, позбавляє їх спочатку делегованих прерогатив, а повноваження перетворює на порожню формальність;

- колосальний матеріальний «відрив» політичних та економічних еліт від основної маси громадян. Питання не в тому, що хтось за свою роботу отримує більше, а хтось менше, а у астрономічному розриві між певною частиною правлячого класу, члени якого часто-густо самостійно (поза суспільним контролем) призначають собі винагороди, визначають, чим будуть користуватися, і основною масою населення, що значною мірою втратила (і в Європі це зараз проглядається дуже чітко, особливо в світлі останніх хвиль мігрантів) перспективи поліпшення свого матеріального становища;

- криза традиційних політичних партій і електоральних механізмів. Даний тренд характерний для більшості європейських держав, де традиційні партії все частіше несуть відчутні втрати на виборах, а сформовані ними уряди під тиском «знизу» нерідко йдуть у відставку раніше терміну. Одне з останніх тому доказів - результати та політичні наслідки

виборів до Європейського парламенту в травні 2014 р. та намагання Великої Британії вийти із ЄС;

- поява нових викликів, на які, виявляється, у сучасній демократичній державі немає ефективних відповідей. В першу чергу, це міжнародний тероризм, але сюди треба додати зростання безробіття, особливо серед молоді; неконтрольовані міграційні потоки; моральна деградація європейських соціумів і таке інше). Перед глобальними викликами відверто «пасують» створені західними демократіями міждержавні об'єднання та організації (ООН, ОБСЄ, ЄС).

Підсумовуючи всі зазначені фактори й тенденції, можна прийти до однозначного висновку, що правлячі еліти багатьох сучасних держав цілеспрямовано намагаються «зліпити» нову постдемократичну реальність, в якій немає місця «класичним» інститутам і практикам демократії. По суті спостерігається свого роду розщеплення єдиного політичного процесу, виділення в ньому таких собі автономних структур: 1) реальної виконавчої влади, яка самостійно приймає всі основні державні рішення; 2) імітаційної (законодавчої), цілком залежної від уряду і глави держави, але покликаної створювати картину демократичного розподілу влади; 3) опозиції без дієвих важелів впливу на ситуацію в країні, що дозволяє спрямувати невдоволення та керувати «випуском пари» суспільного невдоволення.

В той же час, особливістю «постдемократичного» суспільства є зберігання всіх рис демократії: регулярні вибори різних рівнів, конкурентні політичні партії, публічні дебати, захист базових прав і свобод людини, певна прозорість у діяльності владних структур. Але реальна політика робиться порівняно нечисленною елітою, організованими і умілими лобістами, іншими групами впливу, що концентруються навколо владних центрів і отримують від них виключні привілеї.

Наочною ілюстрацією цієї тези є дослідження південнокорейського економіста Чхан Ха Джун під назвою «27 фактів капіталізму, про які вам не говорять» [6]. Він стверджує, що:

- у сучасній світовій системі господарювання відсутнє таке явище, як «вільний ринок», який є квінтесенцією капіталістичного способу виробництва;

- хибним є твердження, що розвиток процесу глобалізації сприяє загальному процвітанню і робить багатшими все людство;

- країни, що розвиваються, найчастіше ефективні, ніж розвинені держави;

- надвисокі оклади топ-менеджерів далеко не завжди сприяють комерційному успіху підприємств та отриманню кращих бізнес-результатів, а дуже часто служать лише цілям особистого збагачення.

На переломі століть з демократичних інститутів «паровим катком» історії пройшов процес глобалізації, який додав небачену силу транснаціональним бізнес-структурам. Крім того, деякі інститути, наприклад, партійні системи не виконують свої функції. Партійна модель, розроблена для епохи становлення і консолідації демократії, поступово перетворилася на щось інше - в модель партії нового типу, а саме - в «постдемократичну».

Можна сказати, що «постдемократія» - це система, в якій політики все сильніше замикаються у своєму власному маленькому світі, підтримуючи зв'язок із суспільством за допомогою політтехнологій - маніпулятивних технік. Узагальнюючи, слід констатувати, що спочатку перераховані процеси були обумовлені декількома базовими причинами:

- змінами в класовій структурі постіндустріального суспільства, які породили безліч професійних груп, що, на відміну від промислових робітників, селян, державних службовців і дрібних підприємців, так і не створили власних автономних організацій для вираження і захисту своїх політичних інтересів;

- величезною концентрацією влади і багатства в транснаціональних корпораціях і банках, які здатні чинити політичний вплив (часом - вирішальний), не обов'язково вдаючись до прямої участі в демократичних процесах, хоча і мають для цього всі ресурси;

- зближенням політичного класу з представниками корпорацій і виникненням єдиної правлячої еліти, нескінченно далекою від потреб переважної більшості громадян, особливо беручи до уваги зростаючу в XXI ст. майнову нерівність.

Так Т. Пикетт переконливо показав, як базові сили капіталізму неухильно формують курс на все більше накопичення багатств на вершині суспільної піраміди. У значній частині західних демократій капіталізм уже не забезпечує процвітання переважній більшості людей, підриває матеріальне благополуччя того середнього класу, який сформувався після Другої Світової війни. В даний час стан 85 найбагатших людей планети приблизно дорівнює сукупному стану найменш забезпеченої половини населення земної кулі - 3,5 млрд. осіб [7, р. 87]. Тобто глобалізація фактично, з одного боку, розширює можливості [8] ліберальної демократії, а з іншого, підсилює її негативні наслідки, в тому числі, у функціонуванні інститутів демократії.

Висновки. Враховуючи все вищесказане, можна стверджувати, що головною причиною сучасного занепаду європейської демократії є різкий дисбаланс між роллю (інтересами) корпоративних приватно-егоїстичних інтересів і роллю (інтересами) практично всіх інших соціальних груп. Але головне в умовах глобалізації цей дисбаланс посилюється, а несподіваний потік мігрантів з країн Близького Сходу та Північної Африки, здається ще містить в собі додаткову загрозу для існування соціальної держави на європейському континенті, ставить під сумнів політику мультикультуралізму (а вже рефреном, ідеологію політкоректності).

Використана література:

1. Nations in transit-2015. [Електронний ресурс] — Режим доступу <https://freedomhouse.org/sites/default/files/Number%20and%20Percentage%20of%20Electoral%20Democracy%2C%20FIW%201989-2015.pdf> — Назва з титул. Екрану
2. Diamond L. The Spirit of Democracy: The Struggle to Build Free Societies Throughout the World [Текст] / Diamond L. — N-Y.: Times Books, 2008. . — 310 p.
3. Cooley A. Authoritarianism Goes Global: Countering Democratic Norms / A.Cooley // Journal of democracy — July 2015 — Volume 26— Number 3— P.49-63.
4. Крауч К. Постдемократия / К. Крауч. — М.: Высшая Школа Экономики (Государственный Университет), 2010. — 192 с.
5. Розанваллон П. Контрдемократия: политика в эпоху недоверия / П. Розанваллон // Новый неприкосновенный запас. — №4. — 2012. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.intelros.ru/readroom/nz/n4-2012/16045-kontrdemokratiya-politika-v-epohu-nedoveriya.html>— Назва з титул. екрану.
6. Ha-Joon Chang. 23 Things They Don't Tell You About Capitalism / Ha-Joon Chang. — London – New York, 2011. — 83 p.
7. Piketty Th. Capital in the Twenty-First Century / Th Piketty. — Cambridge, 2014. — 696 p.
8. Fukuyama F. At the “End of History” Still Stands Democracy / F. Fukuyama. — The Wall Street Journal. — New York, 6.06.2014.

Шаповаленко М. В. Кризис традиционной демократии VS «контрдемократия»

В статье рассматриваются кризисные явления традиционных институтов демократии в условиях глобализации. Подчеркивается наличие дисфункциональности и дефектности институтов демократии в странах Запада. Предложено определение дисфункциональности и дефектности институтов демократии. Эти кризисные явления естественно связаны с особенностями современного развития капиталистического производства, не могущего преодолеть социальную дифференциацию. Проанализированы новые концепты «контрдемократия», «пост демократия», рассматриваются как попытка выйти на новый научный уровень осмысления механизмов функционирования традиционных институтов в условиях глобальных вызовов в виде терроризма и миграционных потоков. Подчеркнуто, все эти тенденции негативно влияют и на посткоммунистические трансформации.

Ключевые слова: демократия, постдемократия, контрдемократия, дисфункциональность, дефектность институтов

Shapovalenko M. Crisis of Traditional Democracy VS "Contrdemocracy"

The article deals with the crisis of traditional institutions of democracy in the context of globalization. *Emphasized the presence of defects and dysfunctional democratic institutions in the West. The definition of defects and dysfunctional democratic institutions following the crisis related to the natural features of modern capitalist production, unable to overcome social differentiation analyzes new concepts "kontrdemokratiya", "post democracy", regarded as an attempt to reach a new level of scientific understanding of the mechanisms of traditional institutions in terms of global challenges as terrorism and migration flows. Underlined, these trends negatively influence the post-communist transformation.*

Keywords: democracy, postdemocracy, kontrdemocracy, dysfunctional, defective institutions.

УДК 342.8:305(477)

Карнаух А. А., Янковська А. О.

ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ВИБОРЧІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У статті аналізуються основні проблеми розвитку та функціонування гендерної рівності у виборчій системі. Розглядаються актуальні питання гендерної політики в державі, аналізуються основні причини та передумови гендерного дисбалансу в суспільстві, зокрема в політичній сфері.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, гендерне квотування, гендерна політика, гендерна демократія, виборчі системи, вибори.

Гендерна рівність - рівний доступ, можливості, обов'язки та участь чоловіків та жінок в усіх сферах громадського та приватного життя. У політичному аспекті гендерна рівність постає як показник демократизації та цивілізованості суспільства. Забезпечення гендерної рівності в українській політиці та механізмах прийняття рішень у представницьких органах влади відбувається різними шляхами.

Основним способом збільшення кількості жінок у владі є вибори. Адже вибори є невід'ємною ознакою демократичного суспільства, а демократія невіддільна від виборів. Тож, в умовах спрямування світової політики на всебічну демократизацію, гендерний аспект у політичному контексті набуває досить важливого значення [2, 3].

Значний вклад у дослідження проблеми гендерної рівності та гендерної політики зробили такі вчені як Т. Бендас, М. Богачевська-Хом'як, Н. Грицяк, Д. Ісламова, Дж. Елштайн, Л. Кобилянська, К. Левченко, Т. Мельник, М. Пірен, О. Скар, Р. Хоф, О. Ярош та інші.

Традиційно виборчі системи поділяються на мажоритарні, пропорційні та змішані. В основі мажоритарної системи лежить принцип більшості. Мажоритарна система має свої види: система двох турів та альтернативне голосування. Цей вид виборчої системи продукує можливості і водночас перепони для встановлення гендерної рівності в суспільствах:

- надає можливості висувати свою кандидатуру кожному, незалежно від статі і політичних переконань;

- кандидат має право проводити постійну роботу з виборцями та виконувати виборчі обіцянки (особливо жінкам, це дає змогу вільно обирати найгостріші проблеми своїх виборців і спиратися на певну соціальну групу);

- сприяє формуванню досвідчених політиків на різних рівнях у розвинутих державах та країнах, які розвиваються.

Разом з тим мажоритарна система створює певні загрози для просування гендерного підходу – потребує значних фінансових ресурсів або ж використання адміністративного ресурсу [7]. Пропорційна система передбачає голосування за списками партій, що означає